

2. Přírodní pozadí lidské existence

2.1 Počátky světa

Říká se, že **nejzákladnější otázka po lidské existenci** má trojdílnou podobu: *Kdo jsme – odkud přicházíme – kam jdeme?* Chceme-li také my hledat na ni odpověď, musíme alespoň krátce pohlédnout do velmi vzdálené minulosti. V rámci dějepisu nám nepůjde o podrobné zkoumání nejstarších podob života na světě, ale přesto bychom měli alespoň zhruba pochopit:

- a) do jaké míry **člověk souvisí s okolní přírodou** a zejména s ostatními živými tvory;
- b) jaký **časový rozměr** má dosavadní vývoj člověka jako biologického rodu;
- c) nakolik je vývoj člověka určován **obecnými zákonitostmi či globálními jevy**, a nakolik je **nahodilý** nebo ovlivněný **osobními rozhodnutími** jednotlivců.

Vesmír vznikl před asi 14 miliardami let explozivní událostí označovanou jako *Velký třesk* (*Big Bang*) a dodnes se rozpíná. Po uplynutí několika stamilionů let od Velkého třesku začaly vznikat **galaxie**: soustavy velkého počtu hvězd (a obsahující také mezihvězdnou hmotu: kosmický prach i plyn apod.).

Naše **Galaxie** má podobu tenkého disku tvořeného zesíleným středem a z něho vycházejícími spirálními rameny. Metaforicky ji označujeme souslovím *Mléčná dráha*, neboť v noci vidíme – vlastně zevnitř – její část jako mlhavý světlý pás.

V naší Galaxii existuje snad až 400 miliard hvězd. Jednou z nich je **Slunce**. Vzniklo spolu s celou **Sluneční soustavou** před asi 4,6 miliardy let, tvoří její střed a představuje asi 99,87 % její hmotnosti. Kolem Slunce obíhá po eliptických drahách 8 planet; většina z nich má také své vlastní oběžnice – měsíce. Do Sluneční soustavy patří ještě jiná, nevelká tělesa: planetky, komety atd.

V pořadí třetí planetou směrem od Slunce je naše **Země** – se svým Měsícem, jenž je jen o málo mladší (vznikl patrně po tečné srážce Země s jiným vesmírným objektem a je tvořen materiálem z obou těchto těles). Země je jediné nám známé místo ve vesmíru, kde existuje **život**.

2.2 Pozemský život

Za vznik a existenci života na Zemi vdčíme souhře mnoha **příznivých okolností**:

- a) Příhodná vzdálenost od Slunce přináší žádoucí množství světelné a tepelné energie;
- b) Parametry oběhu Země kolem Slunce i rotace Země kolem vlastní osy znamenají snesitelné teplotní rozdíly;
- c) Drtivá většina vody na Zemi se nachází v kapalném stavu;
- d) Atmosféra (plynný obal) Země chrání zemský povrch před škodlivými složkami slunečního záření, obsahuje dostatek kyslíku a vzdušným prouděním přispívá k vyrovnávání teplot;
- e) Na povrchu Země se vyskytují – kromě mnoha jiných látek – v dostatečném množství uhlíkaté sloučeniny, jejichž jednotlivé druhy obsahují velký počet dalších prvků.

Živá hmota vzniká vhodným uspořádáním hmoty neživé. **Základ** živé hmoty spočívá v tom, že biogenní prvky (C, H, O, N, P, S) vytvářejí **organické sloučeniny** – látky, které se v neživé přírodě nevyskytují: jsou to **proteiny** (bílkoviny), **sacharidy**, **tuky** a **nukleové kyseliny**.

V nejstarších obdobích vývoje Země se při **zemském povrchu** vyskytly takové podmínky (zejména energetické a hydrologické), že v teplých a relativně mělkých **oceánských vodách** nejenže vznikly organické sloučeniny, ale jejich složitým uspořádáním se také vytvořili první samostatně existující jedinci – **organismy** (rostlinné a živočišné). Základními stavebními a funkčními jednotkami téměř všech organismů jsou **buňky**.

Hlavními **vlastnostmi organismů** jsou **metabolismus** (látková a energetická přeměna, tedy příjem a zpracování živin), **reprodukce** (rozmnožování), **dědičnost** (mezigenerační přenos vlastností – z rodičů na potomstvo) a **sebezáchovné reakce** na podněty z okolí.

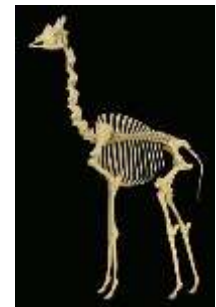
2.3 Evoluce a přirozený výběr

Organismy podléhají soustavnému, v zásadě postupnému vývoji – **evoluci**. Z hlediska evoluce základní skupinu organismů představuje **druh**. Druh – zejména živočišný – zahrnuje populaci (početný soubor) jedinců, kteří mají **společný vývojový původ**, jsou si navzájem **podobní**, mohou se mezi sebou **plodně křížit** a jsou **reprodukčně izolováni** od jiných populací.

Důležitým principem evoluce je **přirozený výběr**. To znamená, že druh svými vývojovými proměnami **reaguje** na proměny svého životního prostředí. V rámci druhu přežijí, a tedy nejpočetnější potomstvo zplodí právě ti jedinci, kteří mají **účelnější vlastnosti** než jiní. Skupina takových adaptabilních jedinců se někdy při hledání nových možností obživy **oddělí** od svých méně flexibilních příbuzných. Ti pak postupně vymírají, zatímco oddělená skupina své účelné vlastnosti dále **posiluje a rozvíjí** způsobem života a dědičným přenosem, až ji můžeme označit za **nový druh**.

Připomeňme, že vymezení a popis konkrétního druhu jsou záležitostmi odborného biologického bádání. Používá se **binomická nomenklatura**: každý biologický jedinec může být označen dvouslovným názvem, přičemž první složka (podstatné jméno) označuje **rod** a druhá složka (přídavné jméno) označuje o stupeň nižší taxon – **druh** (ježek západní, liška obecná, sumec velký).

Výmluvným příkladem přirozeného evolučního výběru jsou afričtí sudokopytníci žirafy – dnes nejvyšší (téměř 6 m) ze všech suchozemských živočichů. Žirafa má přibližně stejný počet krčních obratlů (konkrétně osm) jako jiní savci, ale ty její se v průběhu evoluce výrazně prodloužily. Jde jednak o výsledek adaptace na potravu ve vrcholcích stromů, kam jiná zvířata nedosáhnou, jednak o produkt samčích soubojů o samice – samci s delším a mohutnějším krkem častěji vítězí.

2.4 Geologická období ve vývoji Země

Celý dosavadní vývoj planety Země rozdělujeme na řadu etap.

Nejvýznamnější období ve vývoji planety Země (zjednodušeno):			
Eon	Éra	Perioda	
Věk (v milionech let před dneškem)			
Fanerozoikum (doba rozvinutého života)	Kenozoikum	Kvartér (čtvrtohoří)	2,6 Věk člověka
		Terciér (třetihory)	65,5 Nejzazší počátky člověka Velký rozvoj ptáků a savců
	Mezozoikum (druhohoří)	251 První savci Věk plazů (včetně veleještěřů-dinosaurů)	
	Paleozoikum (prvohory)	542 Život se rozšiřuje z moře na souš První obratlovci Již bohatý život v mořích (členovci trilobiti)	
Prekambrium (vznik planety Země, prvotní utváření jejího povrchu a vznik nejjednodušších organismů)	Proterozoikum (starohory)	2 500 Výrazně přibývá kyslík v atmosféře První mnohobuněčné organismy	
	Archaikum (prahory)	4 000 První (jednobuněčné) organismy Počátky dnešní atmosféry a moří Vznikla jádra světadílů a nejstarší horniny	
	Hadaikum	4 600 Prvotní atmosféra - téměř bez kyslíku První kry pevného zemského povrchu Počátek chladnutí planety Vznik Měsíce Zformování žhavé Země	

Zelené rostliny prostřednictvím životodárného procesu fotosyntézy rozkládají vzdušný oxid uhličitý (CO₂): uhlík C využívají ke svému růstu, a zpět do atmosféry vypouštějí molekuly kyslíku O₂.

Na přelomu starohor a prvohor množství zelených jednobuněčných sinic (v mořích) navýšilo objem vzdušného kyslíku až na úroveň dnešní atmosféry, což bylo jedním z impulsů pro mohutný rozmach

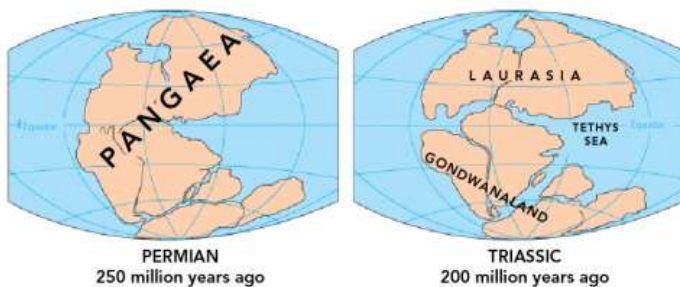
suchozemského života (= kambrická exploze).

Prvohorní trilobit / Druhohorní dinosaurus diplodocus / Třetihorní chobotnatec deinotherium

2.5 Geologické pohyby

Zemská kůra je rozdělena na **tektonické desky**, které se navzájem **pohybují**. Pohyb je zdánlivě nepatrný – jen jednotky centimetrů ročně; ovšem za milion let to představuje desítky kilometrů a za 100 milionů let už jde o tisíce km. Tento jev v globálním měřítku nazýváme **kontinentální drift**.

Evropou se táhne široký pás těžných nalezišť uhlí – od Velké Británie po Ukrajinu. Uhlí vzniklo v prvohorách a druhohorách procesem prouhelnění, kdy mohutná stromová vegetace tropických oblastí odumírala do močalovitých vod a tam pak zetlela bez přístupu vzduchu. Tehdy (viz obrázky) se Evropa nacházela blízko rovníku, a tak měla tropické podnebí.

Geologie samozřejmě zasahovala do lidských dějin i jinak. Lidé až do raného novověku neměli moderní těžební techniku, a proto nejnázne odhalovali ložiska nerostů tam, kde došlo k jejich výchozu na zemský povrch erozí horských svahů nebo tektonickým zlomem. *Odtud také v češtině pochází zdánlivá jazyková nelogičnost: těžářům se říká horníci, a přitom sestupují do dolů.*

2.6 Proměny světového klimatu

Primárním (prvotním) činitelem utvářejícím povahu i proměny podnebí v konkrétní pozemské oblasti je **Slunce**, a tedy množství **slunečního svitu** dopadající na zemský povrch. Tady působí proměny sluneční aktivity, parametry pohybu Země ve vesmíru, proměnlivý sklon zemské osy...

Od slunečního svitu se odvíjejí **cirkulační faktory**: vzdušné proudění a mořské proudy.

Na klima působí také **geografická poloha**: zeměpisná šířka, nadmořská výška, charakter povrchu (např. orientace pohoří vůči převládajícím větrům) ...

Nezanedbatelný vliv mohou mít i **antropogenní faktory**: odlesnění/zalesnění či odvodnění/zavodnění krajiny, druh topného paliva, míra průmyslových zplodin apod.

Mohou působit ještě **další činitelé**, od přírodních katastrof až po radiační situaci (týkající se radioaktivity) apod.

Otázky a úlohy:

1. Zjistěte, zda v nejbližším muzeu nebo hvězdárně pořádají pro veřejnost programy, které spojují přírodovědnou a dějepisnou tematiku.

2. Najděte – v literatuře, médiích nebo vlastním pozorováním – příklady přirozeného výběru.

3. Mezi nejvýznamnější badatele o vývoji organismů patří mj. dvě osobnosti: z Velké Británie a z Českých zemí. O koho jde? (Pomůcka: jejich životní data jsou 1809 – 1882 a 1822 – 1884.)

3. Hlavní obrysy pravěkého vývoje

3.1 Vznik člověka jako biologického rodu

Vznik a dosavadní fylogenetický (druhový) vývoj člověka se uskutečnil v podobném rámci jako u ostatních živých tvorů. Označujeme jej konkrétně jako **hominizaci** a počátky tohoto procesu se odehrály v Africe.

Třetihorní **Afriku** původně téměř celou pokrývaly pralesy zavlažované vydatnými dešti přicházejícími od západu. Avšak před asi 25 miliony let se africká tektonická deska začala rozpadat a následně v ní vznikl Východoafrický rift – zóna příkopových propadlin táhnoucí se ve směru sever–jih a lemovaná vysokými (až přes 5 000 metrů nad mořem) horskými pásmy. Tím se narušilo vzdušné proudění nad kontinentem a ve východní Africe byly pralesy nahrazeny mozaikovitým systémem lesů, křovinatých ploch a otevřené savany. Změna vytvořila tlak na diferenciaci tamějších primátů, dosud žijících stromovým způsobem života a konzumujících ovocné plody.

Vývojové linie člověka a dnešních lidoopů se od sebe definitivně rozešly před asi 7 – 6 miliony let. Lidská větev se nejlépe přizpůsobila novým podmínkám vyžadujícím všestrannost. První a zásadní změnou byl přechod k pohybu po dvou zadních končetinách, tedy k **bipedii**. Bipedie byla reakcí na úbytek stromů a na nutnost najít novou pozici pro sebezáchovnou orientaci v prostoru. Došlo ke změnám na kostře, která vyústily ve **vzpřímenou postavu**.

Bipedie (chůze po nohou) uvolnila **přední končetiny (ruce)** pro přenášení potravy (nyní získávané na větší ploše) – typicky od dospělých jedinců k mláďatům. Návazně začaly ruce **manipulovat** s kameny, větvemi apod. jako s nástroji. Širší rozhled po krajině vedl k **rozvoji mozku**. V potravě převládly tuhé složky vyžadující žvýkání a drcení: travní stonky i semena a energeticky bohatá živočišná potrava (malí živočichové, zbytky větší kořisti šelem a dravců). Došlo k rozšíření zubních oblouků a k úpravě **chrupu**: zmenšily se špičáky a posílily stoličky. **Masitý podíl stravy** podpořil další rozvíjení mozku. Prohloubila se **komunikace** (gesta, zvuky) i **pospolitý život**.

Posledními, tedy bezprostředními zvířecími předchůdci člověka byli hominidé rodu *Australopithecus* (lat. *australis* = *jižní*), kteří žili v rozmezí před asi 4,2 milionu let – před asi 2 miliony let ve východní polovině Afriky.

Samička australopitěka

Před asi 3 miliony let vývoj dospěl k **prvním skutečným lidem**: jejich základním definičním znakem se stal **vznik myšlení**. Myšlení je duševní proces, kdy člověk vnímá a chápe vlastnosti, souvislosti a vztahy skutečností v okolním světě. Prvním projevem myšlení se stala **výroba jednoduchých nástrojů i zbraní** (člověk si musel nejdřív představit účel nástroje a jeho podobu, a pak teprve začal pracovat). Myšlení je spjato se vznikem a rozvojem **řeči** – tedy vyjadřování myšlenek formou artikulovaných (členěných) zvuků.

3.2 Pravěk (nejširší vymezení: před asi 3 miliony let – asi 3 500 př. n. l. na Blízkém východě / po 500 n. l. v Českých zemích / v nejodlehlejších oblastech světa fakticky dodnes)

3.2.1 Definice pravěku

Člověk - biologická klasifikace (stručně):	
Říše	Živočichové (latinsky Animalia)
Kmen	Strunatci (Chordata)
Podkmen	Obratlovci (Vertebrata)
Třída	Savci (Mammalia)
Řád	Primáti (Primates; nehetnatci)
Nadčeleď	Hominoidei (Hominoidea): opice giboni a hominidé
Čeleď	Hominidé (Hominidae): lidoopi (orangutan, gorila, šimpanz), zvířecí předchůdci člověka a člověk
Rod	Člověk (Homo)

Nejstarší a nejdelší dějinné období se nazývá **pravěk**. Trvá od vzniku člověka či (v jednotlivých oblastech) od počátku lidského osídlení až po vznik prvních států. Pravěk periodizujeme na období tradičně označovaná podle hlavního používaného materiálu.

3.2.2 Paleolit (starší doba kamenná; před asi 3 miliony let – asi 10 000 př. n. l.)

3.2.2.1 Přírodní poměry

Z přírodovědného hlediska se paleolit téměř překrývá s **pleistocénem** – starším obdobím kvartéru; následují mladší čtvrtohory – holocén (geologická současnost), v němž stále žijeme. Pleistocén se vyznačuje dynamickým střídáním delších velmi chladných **dob ledových (glaciálů)** a kratších teplých **dob meziledových (interglaciálů)**.

Glaciály jsou charakteristické tím, že v mírném a polárním pásu na obou polokoulích existují rozsáhlé **ledové příkrovy** – zejména na pevnině (maximální rozsah zalednění: až 30 % dnešní zemské souše). Proto také klesala úroveň mořské hladiny (mnoho vody bylo vázáno v ledu).

Glaciály jsou mrazivé a suché, s průměrnými ročními teplotami až o 10 °C nižšími než dnes (to znamená v Českých zemích kolem nuly). Horní hranice souvislého lesa klesá o asi 800 m ve srovnání s dneškem. V nižších a středních polohách převládá jehličnatá tajga a nad ní se rozkládá bezlesá, nejvýše jen křovinatá tundra. Naproti tomu v **interglaciálech** teploty rostly na úroveň až o 4 °C vyšší než dnešní hodnoty, přibývalo srážek a tundra ustoupila smíšeným lesům. Všechny tyto změny se samozřejmě projevovaly také ve skladbě fauny. Obdobné kolísání teplot i dalších přírodních podmínek probíhalo rovněž v subtropickém a tropickém pásu, ale tam se pochopitelně obešlo bez zalednění.

Glaciál ještě dnes: tundra kolem vrcholu Sněžky v Krkonoších

3.2.2.2 Obecná problematika i datace druhů člověka

Současné odborné bádání se neshoduje na počtu biologických druhů v rámci rodu Homo-člověk, ale s jistou mírou zjednodušení můžeme říci, že za nepochybné jsou považovány tři vývojově propojené druhy, vedle nichž se často zmiňují i druhy další. Tu trojici tradičně uváděných druhů tvoří **člověk zručný (Homo habilis)**, **člověk vzpřímený (Homo erectus)** a **člověk rozumný (Homo sapiens)**, k jehož nejmladší formě (**anatomicky moderní člověk**) náležíme my všichni.

Vývoj druhů člověka v pravěku (přibližné časové údaje jsou v milionech let před dneškem):										
Periodi-	3 /	2,5	1,9	1,4	0,7	0,2	0,1	0,03		
zace:	Závěr	Kvartér								
přírodov.:	terciéru	(od 2,6)								
dějepis.:	Pravěk									
archeol.:	Paleolit									
Druhy	Dosud	Homo habilis								
člověka:	úplně	Homo rudolfensis	Homo erectus							
	nehod-		H. ergaster		Homo sapiens:					
	nocené				archaické formy:					
	terciérní				H. heidelbergensis – → neandertálci					
	nález				↓					
					→ → → anatomicky					
					moderní lidé (H. sap.					
					v užším smyslu)					
		Šedá barva: sporné druhy								

Paleolitičtí lidé se živili **lovem zvěře a sběrem jedlých částí rostlin**. Takový způsob obživy nazýváme **přisvojovací hospodářství**: člověk jen bral z přírody to, co tam bez jeho přičinění

vyrostlo, a byl tedy na přírodě extrémně závislý. Lidé dlouho žili v **tlupách** (o nízkých desítkách členů), **stěhující se** za potravou.

Praktická, zejména lovecká činnost tlupy byla řízena nejschopnějšími **muži**; největší úctě se však těšily **ženy-matky**, které jako rodičky ztělesňovaly příbuzenskou kontinuitu lidského společenství.

3.2.2.3 Člověk zručný (*Homo habilis*)

Homo habilis dosahoval výšky přibližně mezi 120 a 140 cm a hmotnosti zhruba 30 – 40 kg.

Základním nástrojem **člověka zručného** byl **sekáč**: hrubý odštípnutý kus kamene s ostrou hranou. Kromě něj lidé samozřejmě používali i dřevěné nástroje: klacky a kyje. Živil se hlavně rostlinnou stravou, kterou doplňovali zbytky z masité kořisti šelem a posléze také vlastním lovem drobných savců. První lidskou stavbou se stala **zídka proti větru**.

3.2.2.4 Člověk vzpřímený (*Homo erectus*)

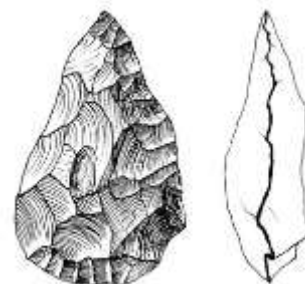
Homo habilis

Homo erectus (150 – 180 cm; 50 – 60 kg): měl již štíhlou a plně vzpřímenou postavu, umožňující vytrvalou chůzi i běh. Kvůli termoregulaci se mu zredukovalo ochlupení a rozvinuly se potní žlázy.

Člověk vzpřímený začal vyrábět **pěstní klíny**: náročněji opracované univerzální kamenné nástroje. Zhotovoval si také dřevěné oštěpy. Využíval **oheň z přírody**. Pokročil k častému lovu menších zvířat. Stavěl si **přístřešky z větví**. Rozšířil se **z Afriky do Asie a Evropy**.

Homo erectus (rekonstrukce)

Pěstní klín

Homo erectus je **nejstarším doloženým obyvatel** Českých zemí; pozůstatky jeho činnosti z doby **před asi 1,87 milionu let** byly objeveny na okraji **Berouna**.

3.2.2.5 Člověk rozumný (*Homo sapiens*): archaické formy

Náš lidský druh *Homo sapiens* se vyvinul v **Africe před asi 700 tisíci let**. Jeho již neexistující **formy** označujeme jako **archaické**. První z nich byl **člověk heidelberský** (*Homo heidelbergensis*; podle známého naleziště v německém Heidelbergu); ten se také rozšířil **do Asie a Evropy**. V Eurasii se z něj vyvinula další archaická forma – **neandertálci** (slavné naleziště: německý Neandertal).

Neandertálci (*Homo neanderthalensis*; **před asi 200 tisíci – 30 tisíci let**; 150 – 165 cm; asi 73 kg) byli podsadití, s robustní kostrou a svalnatí. Svůj arzenál rozšířili o specializované kamenné nástroje (**škrabadla** apod.) a o kombinované nástroje i zbraně (kámen + dřevo): **sekery, palice a oštěpy** (držené v ruce). Lovili jednotlivá velká zvířata, např. soby, jeleny, medvědy, srstnaté nosorožce či mamuty (srstnaté slony). Pravděpodobně právě neandertálci se naučili **rozdělávat oheň**. Mnohdy začínali obývat **jeskyně**. Neandertálci již **pohřbívali** své mrtvé; zjevně dospěli k **náboženskému přesvědčení** o existenci nadosobního, lidský život přesahujícího rozměru světa. Začali také projevovat **sociální solidaritu**: např. pečovali o zraněné jedince.

Neandertálec

Nejnámější neandertálskou lokalitou v České republice je moravská jeskyně **Šipka**.

Otázky a úlohy:

1. Nejpopulárnějším nalezeným pozůstatkem australopitéka je kostra samičky (viz s. 24) nazvaná Lucy. Zjistěte místo a rok jejího nálezu a motivaci pojmenování.
2. Zjistěte podrobnosti o paleolitických nálezech v Berouně a na Šipce.

3.2.2.6 Homo sapiens: anatomicky moderní člověk

Anatomicky moderní lidé (nynější forma člověka rozumného) se vyvinuli **před asi 200 tisíci let** v **Africe**. A **před asi 85 tisíci let** zahájili úspěšnou **migraci**, díky níž postupně ještě v pravěku pronikli do **dalších světadílů**. Přes **Asii** dospěli do **Evropy** (kde se začali usazovat **před asi 45 tisíci let**); **Ameriku a Austrálii s Oceánií** našli ještě liduprázdné.

Fyzickým vzhledem (výška 160 – 180 cm, hmotnost kolem 70 kg) se anatomicky moderní lidé velmi přiblížili dnešku. Měli již současný tvar hlavy (bez silného nadočnicového oblouku atd.) a atletičtější tělesnou stavbu, ovšemže s muskulaturou odpovídající životu v přírodě. Vytvořily se i současné varianty barvy kůže a vzhledu vlasů. Proslulými lokalitami s pozůstatky anatomicky moderního člověka jsou francouzský **Cro-Magnon**, moravské **Předmostí** na okraji Přerova aj.

Anatomicky moderní lidé používali už **plně rozvinutou řeč**, byť s nevelkou slovní zásobou. Žili v **rodech**, čítajících až kolem 100 lidí.

Vyráběli **specializované nástroje i zbraně**; jejich hroty a čepele běžně **také z kostí**. Upřednostňovali zbraně vypouštěné z ruky: **luky a šípy, vrhané oštěpy, harpuny**. Důležitým materiálem pro výrobu kamenných čepelí byl **pazourek**: výtečně štípatelná forma nerostu křemene.

Lidé podnikali **hromadné lovy na zvířecí stáda** koní, sobů, bizonů, mamutů. Přebývali mj. v **chýších, kožených stanech, jeskyních i pod skalními převisy**. Z kůží a kožešin si šili první skutečný **oděv**.

Lidé vytvářeli **první umělecká** (esteticky hodnotná) **díla**. Nejrozměrnějšími byly **jeskynní či skalní malby**; proslulé tu jsou jeskyně v pohoří Pyrenejích: **Altamira** (Španělsko), **Lascaux** (Francie) aj. *(kresba*

Lovci mamutů

Zdeněk Burian) Vznikaly ovšem také **sošky** – vedle **zvířecích plastik i venuše**, které znázorňují ženy zřetelně disponované k mateřské roli: nejznámější jsou keramická **Věstonická venuše** z jižní Moravy (nejstarší keramika na světě; z loveckého tábora u

Zdeněk Burian)

dnešních Dolních Věstonic) a vápencová **Willendorfská venuše** z Dolního Rakouska. Mnohé artefakty souvisely s již složitějšími, **ustálenými náboženskými obřady (rituály)**, jimiž lidé vyjadřovali úctu k mocným přírodním silám, včetně některých zvířat.

Na konci paleolitu žilo na světě asi **5 milionů obyvatel**.

Malba bizona v jeskyni Altamira / Věstonická venuše (11,5 cm)

3.2.3 Mezolit (střední doba kamenná; na Blízkém východě asi 10 000 – asi 9 000 př. n. l., ve střední Evropě asi 10 000 – asi 5 700 př. n. l.)

Kolem r. 10 000 př. n. l. začal **interglaciál**, v němž stále žijeme (**holocén** = geologická současnost). Lidská společnost reagovala se zpožděním; mezolitici, to jsou stále lovci a sběrači, ale již v otepleném prostředí. Byla dovršena vůbec první **domestikace** zvířete – **psa** (vyvinul se z

ochočeného vlka). Začínají se rozevírat nůžky mezi vývojem v různých oblastech: na špici je Blízký východ (tj. hlavně jihozápadní Asie), střední Evropa patří mezi regiony, které se opožďují.

Umělecká literatura (beletrie): Roy Lewis: *Co jsme to tátovi provedli* (1960); Eduard Štorch: *Lovci mamutů* (1918/1937). Film: *Cesta do pravěku* (Československo; 1955): režie Karel Zeman, hrají Josef Lukáš, Vladimír Bejval aj.; *Boj o oheň* (Kanada aj.; 1981): režie Jean-Jacques Annaud, hrají Everett McGill, Ron Perlman, Rae Dawn Chongová.

3.2.4 Neolit (mladší doba kamenná; na Blízkém východě asi 9 000 – asi 6 000, v Českých zemích asi 5 700 – asi 4 300 př. n. l.)

Neolitem nastává éra **výrobního hospodářství**, která pokračuje dodnes. Neolitické lidé se začínají věnovat **zemědělství**: chovu hospodářských zvířat (ovcí, koz, skotu, později i prasat aj.) a pěstování plodin (obilnin, luštěnin aj.). Jde o **neolitickou revoluci**: první technologický převrat v dějinách.

Ve světovém měřítku se začínají rozevírat **vývojové nůžky**: v čele dějinného pokroku najdeme jádro **Blízkého východu** (= jihozápadní Asie + Egypt), zatímco např. **střední a severní Evropa** se zřetelně **opožďuje**.

V Českých zemích **pole** vznikají **žďáření** (vypalováním částí lesa) a **kopaničářstvím** (půda se kypří dřevěnými nebo parohovými ručními nástroji). Obilí se sklízí **srpem** (dřevěná rukojeť a v ní ostré kamenné čepele). Začíná tvorba otevřené, člověkem spoluutvářené **kulturní krajiny**. Tu však obklopují stále rozsáhlé **lesy**, sloužící mj. k pastvě dobytka a k příležitostnému lovu. Lidé začínají vést **usedlý život** – stavějí si pevné **domy**. V blízkovýchodní zemi Palestině bylo založeno **první město** na světě, dodnes existující **Jericho**.

Pro neolit v Českých zemích je příznačný **dlouhý dům**: šířka 5 – 7 m, délka nejčastěji asi 20 m, ale někdy i přes 40 m; kostra z dřevěných kůlů, stěny z proutěného pletiva omazaného jílovitou hlínou, hřebenová došková (= slaměná či rákosová) střecha; v jednom domě sídlil zpravidla 1 rod. Dům slouží vždy několik let, než se vyčerpají živiny z okolní orné půdy a jeho obyvatelé se přestěhují jinam.

Stromy byly káceny **sekerami s broušeným kamenným ostřím**. Lidé tkají **látky** (vlněné, lněné) a šijí si z nich oděvy. Vyrábějí **keramické nádoby**.

Neolitický náboženský život se spojuje s kultem plodnosti **země** (která je božskou matkou všech) a zvířat (zbožštěn je především **býk** – mužský živel).

Periodizace mladšího pravěku:		
Přibližná datace (počátky epoch)	Blízký východ	České země
	Závěr paleolitu	
10 000 př. n. l.	Mezolit	
9 000	Neolit	
8 000		Mezolit
5 700		Neolit
6 000	Eneolit / chalkolit	
4 300		Eneolit / chalkolit
3 500	Doba bronzová: počátek starověku - doba prvních států	Doba bronzová (pravěk pokračuje)
2 200		
1 200	Doba železná: rozvoj států také v jižní Evropě	Doba železná
750		
0	Římská říše proniká i do částí	Doba římská
400 n. l.	Z a Stř Evropy	

2.3.6 Eneolit / chalkolit

Eneolit (pozdí doba kamenná; též *chalkolit = doba měděná*; Blízký východ asi 5 200 – asi 3 500, České země asi 4 200 – asi 2 200 př. Kr.): lidé začínají používat první kov – tvárnou **měď**. Skot je využíván k tahu: jednak při **orbě dřevěným hákem**, jednak při dopravě nákladů vozem (vynález **kola**). Obyvatelstvo se rozčleňuje na **zemědělce** (žijící v osadách na úrodných rovinách), **řemeslníky** (kteří – včetně **těžařů mědi** – žijí v horách) a **obchodníky** (ti putují za výměnným obchodem). Vzápětí se také formuje **privilegovaná vládnoucí vrstva** složená z nejvýznamnějších **bojovníků**; kámen zůstává ostrím typické zbraně – **sekeromlatu** s dřevěnou rukojetí. Ve společnosti se upevňuje dominantní postavení muže (**patriarchát**).

Ve střední Evropě se základním typem obydlí stává nevelká **polozemnice** vždy pro jednu rodinu (tento druh příbytku vydrží až do raného středověku). V náboženstvích eneolitu hraje velkou roli **kultovní povaha orby** (činnost oráče je chápána jako metafora pohlavního styku se zbožštěnou zemí); náboženský život začínají organizovat **kněží**.

Vznikají **megalitické stavby** (z mohutných kamenů) s astronomickou a kultovní funkcí (**Stonehenge** v Anglii); v pohoří Alpách se dochovala zmrzlá přirozená mumie zavražděného eneolitického hledače kovů (Ötzi).

Kolem r. 3 000 př. Kr. žilo na světě asi 150 milionů lidí (jako dnes v Rusku).

2.3.7 Doba bronzová

Doba bronzová na **Blízkém východě** již náleží – od asi 3 500 př. Kr. – do **starověku**, kdy existují první státy; v **Českých zemích** se **stále pravěká doba bronzová** vymezuje léty asi 2 200 – asi 750 př. Kr. Ryzí měď je nahrazována tvrdším **bronzem** (slitinou mědi s několika procenty cínu). Vzmáhá se dálkový obchod (např. s alpskou mědí a krušnohorským cínem).

Z bronzu se vyrábějí nástroje či zbraně zdokonalené (**sekery, sekeromlaty**) i zcela nové: **dýka, meč, kopí a zbroj** (= přilba, štít a prsní apod. plechové pláty) – ty se typově udrží až do raného středověku. Rozvíjí se **šperkařství**. V době bronzové se oře **rádlem**: na rozdíl od háku má již hrotitou ornou radlici. Ve vyvýšených polohách jsou budována **hradiště** – sídliště opevněná hlinitokamennými valy. Rozšiřuje se pohřbívání (kostrové a žárové) do **mohyl**.

2.3.8.1 Počátky železné metalurgie

Ve **2. tisíciletí př. Kr.** se z oblasti **Malé Asie** začíná šířit využívání **železa**, velmi tvrdého a vcelku běžného kovu; tím začíná **doba železná** na Blízkém východě. Ve **střední Evropě** doba železná nastává později (**kolem r. 750 př. Kr.**) a člení se na starší (**dobu halštatskou**; podle naleziště Hallstatt v Rakousku) a mladší (**dobu laténskou**; podle naleziště La Tène ve Švýcarsku).

2.3.8.2 Doba halštatská (asi 750 – asi 500 př. Kr.) Rádlo dostalo železnou radlici, šíří se využívání koní – k jízdě i tahu. Prohlubuje se rozvrstvení společnosti: **železné zbraně a jízda na koni** posilují moc válečníků (**velmoži**: náčelník a jeho vojenská družina). Existují 3 hlavní typy sídelních jednotek: **vesnice** (tvořené zemědělskými usedlostmi), **osamělé dvorce** (hospodářsky samostatné a obehnané palisádou) a **hradiště** (důkladněji opevněná, ve výšinné poloze, střediska řemesel a obchodu). **Přední velmoži (knížata)** jsou pohřbíváni – s honosnou výbavou – do **knížecích mohyl**. Ve střední Evropě se rozvíjí obchod s alpskou **solí**, využívanou nejen v potravinářství, ale také jako víceúčelová technologická surovina.

2.3.8.3 Doba laténská (asi 500 př. Kr. – přelom letopočtu)

Doba laténská je vrcholem evropského pravěku. Charakterizuje ji rozmach skupiny **kmenů** (kmen = tisíce lidí i více) nazývané **Keltové**. Pravlast Keltů ležela v oblasti kolem horního toku Dunaje, včetně JZ Čech. Z pravlasti se Keltové rozšířili po velké části Evropy. Vytvořili

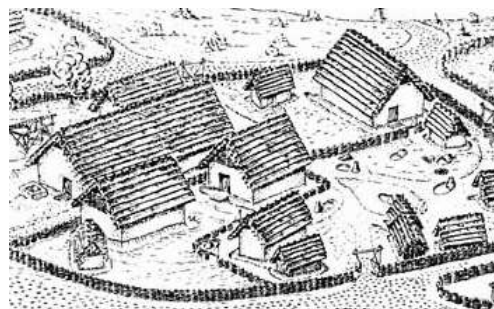
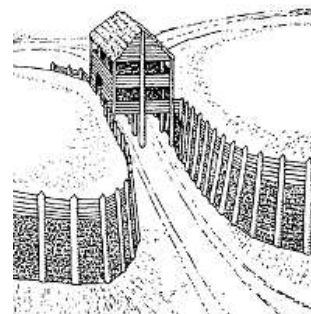
dodnes frekventované **železné nástroje** (kladiva a hřeby, kleště, pilníky, nůžky...).

Také se věnovali **sklárství** a razili **zlaté mince**. Keltové si kromě dvorců, vesnic

a běžných hradišť stavěli výšinná města **oppida**: vyznačovala se zpevněnými valy (s vnitřní dřevěnou konstrukcí či s vnější kamennou zdí), klešťovými branami a vnitřním opevněným okrskem akropolí (se sídlem vládce a se svatyní).

Pestrá a esteticky náročná **kultura** (hmotné i duchovní výtvoř) Keltů svědčí o tom, že šlo o lid, jenž si uměl užívat života. Navíc **dálkovým obchodem** Keltové zprostředkovávali střední Evropě kulturní bohatství tehdejšího již starověkého Středomoří. Keltský duchovní život a vzdělávání řídili velekněží **druidové**.

Keltské náboženství bylo (jako skoro šude v tehdejším světě) **polyteistické**: vyznávalo a uctívalo více bohů. Pod pojmem **bůh** rozumíme tu skutečnost či bytost, která je (předpokládaným) zdrojem řádu světa, a je tedy nekonečně mocnější než člověk. Lidé se ze sebezáchovných důvodů snaží s bohem komunikovat; k bohu promlouvají modlitbami a prostřednictvím darů-obětí usilují o jeho přízeň. Patrně nejvýznamnějším keltským bohem byl **Taranis** – pán nebes a hromu i blesku. Jako posvátné skutečnosti (spojené s božskou mocí) Keltové uctívali jeleny nebo kohouty, ale také

některé stromy.

Podle keltského kmene **Bójů**, který sídlil **mj. v Čechách**, vzniklo první známé pojmenování Čech – **Bohemia**. Světově proslulou je kamenná plastika **Hlava Kelta**, nalezená u středočeských Mšeckých Žehrovců. Mnoho z keltské kultury přetrvává v Evropě dodnes, byť z větších keltských národů existuje již jen jediný – **Irové**.

2.3.9 Doba římská (přelom letopočtu – 375/400 po Kr.)

V době římské na okraj střední Evropy pronikli z jihu a západu **Římané** a **hranice svého starověkého státu – Římské říše** – posunuli na **Dunaj a Rýn**. Mezitím střeoevropskou keltskou populaci asimilovala (pohltila) expandující skupina kmenů nazývaná **Germáni**. Ti ve svých vztazích s Římany střídali války se společnou obranou proti dalším kmenům. V Českých zemích žil germánský kmen **Markomani**. Již **kolem přelomu letopočtu** markomanský náčelník **Marobud** (v mládí vychovávaný a vzdělávaný v Římě) na dobu své vlády vytvořil předstátní kmenový svaz **Marobudovu říši**. Na Slovensku žil germánský kmen **Kvádové**. Ve **2. století po Kr.** Římané vedli s Markomany a Kvády sérii **Markomanských válek**. Germánské osady nesnesou srovnání s někdejšími keltskými hradišti ani oppidy, ale hroby germánských velmožů vynikají bohatou výbavou.

